FARG‘ONA VODIYSI MADANIY MEROS OBIDALARI

Qadamboyev Shahriyorbek Sharifboy o‘g‘li,
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch Davlat Universiteti mustaqil tadqiqotchisi

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20427810

Annotatsiya. *Maqolada Farg‘ona vodiysi bronza davri tarixiy-madaniy meros arxeologik yodgorliklari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar*: Baratov P, Anorbaev A. Ashirov A, Soliev A, Vorones M.E, Sprishevskiy V.I, Zadneprovskiy Yu.A. O‘rta Osiyo, O‘zbekiston, Farg‘ona, Toshkent, Zarafshon, Surxondaryo, Xorazm, Oloy, Tyanshan, Chotqol, Chust, Dalvarzin.*

Аннотатсия. *В стате освещены культурные последие археологические памятников бронзового периода Ферганской долины.*

Ключевые слова: *Баратов П, Анарбаев А, Аширов А, Салиев А, Воронес М.Э, Спришевский В.И, Заднепровский Ю.А. Средняя Азия, Узбекистан, Фергана, Ташкент, Зарафшан, Сурхандаре, Хорезм, Алай, Тяншан, Чаткал, Чуст, Далварзин.*

Abstract. *The article discusses the archaeological monuments of the Bronze Age historical and cultural heritage of the Fergana Valley.*

Keywords: *Baratov P, Anorbaev A. Ashirov A, Soliev A, Vorones M.E, Sprishevsky V.I, Zadneprovsky Yu.A. Central Asia, Uzbekistan, Fergana, Tashkent, Zarafshan, Surkhandarya, Khorezm, Aloy, Tien Shan, Chatkal, Chust, Dalvarzin.*

Kirish. O‘rta Osiyo markazida joylashgan O‘zbekiston paleotektonik va paleogeografik o‘zgarishlar natijasida, bir-biridan farqlanuvchi tarixiy-geografik xududlardan iboratlandi. Xar bir viloyat aks etgan vatanimiz fizik-geografik xaritada o‘z aksini topgan. Shunday geoiqtisodiy tarixiy madaniy xududlardan biri Farg‘ona vodiysi hisoblanadi. Farg‘ona vodiysi geografik o‘rni tuzilishini ikki xususiyatga ajratish mumkin.Birinchi xususiyati to‘rt tomoni tog‘lar bilan o‘rab olinganligi. Ikkinchi xususiyati vatanimizning asosiy dexqonchilikdan ajralib turishidir. Mazkur maqolada, Farg‘ona vodiysida bronza davridan boshlab, ilk temir davrigacha aholi tomonidan tarix taqozasiga ko‘ra tashlab ketgan madaniy meros ob’ektlari tarixini yoritish nazarga olingan.

Metod. Tadqiqotda tarixiy-geografik tahlil, qiyosiy-tarixiy metod, manbashunoslik yondashuvi hamda sintez usullaridan foydalanildi. Farg‘ona vodiysida o‘tgan asr adabiyotlar va zamonaviy nashrlarda qayd qilingan tarixiy ma’lumotlarni nazariy-qiyosiy taxlil asosida bronza davri axolisini hayot va ijod uyg‘unligi bo‘lgan madaniy meros obidalari tarixini yoritish mumkin.

Muhokama. O‘zbekistonning geografik o‘rni O‘rta Osiyo mintaqasi markazida sernam va serunum joylashganligi, uning asosiy qismi tekislik (71%) dan tashkil topganligi xamda Toshkent, Zarafshon, Surxon, Xorazm tarixiy-geografik jixatidan bu muqaddas zaminning strategik jixatidan rivojlanishida tarixiy o‘rni katta. Geografik

adabiyotlarda qayd qilinishicha respublikamiz xudud tuzilish xususiyati tog‘, tog‘ tizmalari, adir, balandlik va tekisliklardan iborat bo‘lgan, bu jarayonda Farg‘ona xam jalb qilinadi.

Farg‘ona vodiysi O‘zbekiston xududiy sharqida, Tyanshan Oloy tog‘ tizmalari o‘rtasida joylashgan. Janubdan Turkiston va Oloy sharqdan Farg‘ona va Oto‘ynoq, shimolda Chotqol, shimoli-g‘arbda Qurama va Qoramozor. Tog‘ tizmalari, g‘arbdan Mo‘g‘ultog‘ o‘rab olgan. G‘arb tomonda 8-9 km, Farg‘ona-Xo‘jand darvozasi orqali Dalvarzin va Mirzacho‘l tekisligiga tutashib ketgan. Vodiyning g‘arbdan sharqqa uzunligi 370 km, kengligi o‘rtacha 80-100 km eng keng joyi sharqiy qismida 150 km.ni tashkil qilgan [1.1996-B.185. 2.2013-S 97. 3.2020-B 16.]. Zamonaviy tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, Farg‘ona vodiysi ma’muriy jixatidan Andijon, Namangan va Farg‘ona viloyatlardan iborat, umumiy maydoni 18,5 ming kv km, respublika maydonining 4,1 %ni tashkil qilgan. [4.2022-B 214.] .

Arxeologik adabiyotlarda qayd qilinishicha, bronza davriga oid Farg‘ona vodiysida Chust va Dalvarzin axoli tomonidan loy me’morchiligi bilan barpo qilingan yodgorliklari [5.1954-S 53-58. 6.1954-S 69-76. 7.1958-S.86-98. 8.1957-S.50-57. 9. 2023-B.88-94]

Natijalar. Farg‘ona vodiysi Markaziy Osiyoning eng qadimiy va serhosil hududlaridan biri hisoblanadi. Bu hudud qadim zamonlardan buyon insoniyat yashashi uchun qulay tabiiy sharoitlarga ega bo‘lgan. Vodiydagi unumdor yerlar, daryolar va qulay iqlim qadimgi aholining o‘troq hayot kechirishi, dehqonchilik va chorvachilik bilan shug‘ullanishiga imkon yaratgan. Shu sababli Farg‘ona vodiysi qadimgi sivilizatsiyalar shakllangan muhim hududlardan biri sanaladi. Bronza davri insoniyat tarixining muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, miloddan avvalgi III–II ming yilliklarni o‘z ichiga oladi. Bu davrda insonlar mis va qalay aralashmasidan bronza metallini tayyorlashni o‘rganganlar. Bronza qurollar va mehnat qurollarining yaratilishi jamiyat taraqqiyotiga katta ta’sir ko‘rsatgan. Ayniqsa, dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo aloqalari rivojlangan. Farg‘ona vodiysida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar ushbu hudud bronza davridayoq rivojlangan madaniyat markazlaridan biri bo‘lganini ko‘rsatadi. Qadimgi manzilgohlar, sopol buyumlar, bronza qurollar va turli topilmalar ajdodlarimizning yuksak madaniyatga ega bo‘lganidan dalolat beradi. Bronza davrida Farg‘ona vodiysida yashagan qadimgi qabilalar asosan dehqonchilik va chorvachilik bilan shug‘ullanganlar. Odamlar daryo bo‘ylarida yashab, yerga ishlov berganlar va sun’iy sug‘orish usullaridan foydalanganlar. Bug‘doy, arpa va boshqa ekinlar yetishtirilgan. Chorvachilik ham muhim o‘rin tutib, qoramol, qo‘y va echkilar boqilgan.Bu davrda odamlarning turmush tarzi asta-sekin rivojlanib borgan. Ular loy va xom g‘ishtdan uylar qurganlar. Qishloq va manzilgohlar paydo bo‘lib, aholining o‘troq hayot tarzi shakllangan. Aholi o‘rtasida mehnat taqsimoti yuzaga kelgan. Ayrim kishilar dehqonchilik bilan shug‘ullansa, boshqalari kulolchilik,

metallsozlik yoki chorvachilik bilan mashg‘ul bo‘lgan. Bronza davrida hunarmandchilik ayniqsa rivojlangan. Metall eritish va bronza buyumlar tayyorlash katta ahamiyat kasb etgan. Bronza pichoqlar, nayza uchlari, o‘roq va boshqa qurollar tayyorlangan. Bu esa mehnat unumdorligini oshirib, jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilgan.

Chust madaniyati yodgorliklari Farg‘ona vodiysidagi eng mashhur qadimgi madaniyatlardan biri hisoblanadi. Ushbu madaniyat bronza davrining oxiri va ilk temir davriga oid bo‘lib, miloddan avvalgi II–I ming yilliklarga mansubdir. Chust madaniyati aholisi o‘troq hayot kechirgan va mustahkam uylar qurgan. Arxeologik qazilmalar natijasida turli xil sopol buyumlar, bronza qurollar, zeb-ziynat buyumlari va mehnat qurollari topilgan. Ayniqsa, naqshli sopol idishlar o‘sha davr hunarmandchiligining yuqori darajada rivojlanganini ko‘rsatadi. Chust madaniyati yodgorliklari qadimgi Farg‘ona aholisi madaniy va iqtisodiy jihatdan rivojlanganini isbotlaydi. Bu madaniyat Markaziy Osiyodagi qadimgi sivilizatsiyalar tarixini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega.Qadimgi yodgorliklar va arxeologik topilmalar. Farg‘ona vodiysida bronza davriga oid ko‘plab arxeologik yodgorliklar topilgan. Ular orasida Mingtepa va Dalvarzintepa alohida o‘rin tutadi. Mingtepa qadimgi manzilgohlardan biri bo‘lib, bu yerda olib borilgan qazishmalar natijasida sopol buyumlar, metall qurollar va uy-joy qoldiqlari aniqlangan. Ushbu topilmalar qadimgi aholining rivojlangan madaniyatga ega bo‘lganini ko‘rsatadi. Dalvarzintepa hududidan topilgan buyumlar esa qadimgi hunarmandchilik va savdo aloqalarining mavjudligini tasdiqlaydi. Bu hududdagi topilmalar orasida bronza buyumlar, bezaklar va kulolchilik mahsulotlari mavjud. Arxeologik topilmalar shuni ko‘rsatadiki, Farg‘ona vodiysi qadim zamonlardan boshlab boshqa hududlar bilan iqtisodiy va madaniy aloqada bo‘lgan. Buyuk Ipak yo‘lining keyinchalik shakllanishida ham ushbu hudud muhim o‘rin egallagan. Bronza davrida Farg‘ona vodiysida kulolchilik, metallsozlik va to‘qimachilik rivojlangan. Ayniqsa kulolchilik san’ati yuqori darajada bo‘lgan. Qadimgi ustalar turli naqshlar bilan bezatilgan sopol buyumlar yasaganlar. Metallsozlik ham muhim o‘rin tutgan. Ustalar bronzadan qurol-aslahalar, pichoqlar, mehnat qurollari va taqinchoqlar yasaganlar. Bu buyumlar nafaqat xo‘jalik ehtiyojlari, balki madaniy hayotda ham muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Qadimgi odamlarning diniy qarashlari va urf-odatlari ham asta-sekin shakllangan. Ayrim topilmalar o‘sha davr kishilari tabiat kuchlariga sig‘inganini ko‘rsatadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Farg‘ona vodiysi bronza davridayoq rivojlangan tarixiy va madaniy markazlardan biri bo‘lgan. Bu hududda yashagan qadimgi qabilalar dehqonchilik, chorvachilik va hunarmandchilikni rivojlantirib, o‘ziga xos madaniyat yaratganlar. Chust madaniyati, Mingtepa va Dalvarzintepa kabi yodgorliklar Farg‘ona vodiysining qadimiy tarixini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Ushbu tarixiy meros ajdodlarimizning yuksak madaniyat va taraqqiyotga ega bo‘lganini namoyon

etadi.Bugungi kunda bu yodgorliklarni asrash, o‘rganish va kelajak avlodga yetkazish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

- Farg‘ona vodiysi O‘zbekiston tabiiygeografik sharqida joylashib, to‘rt tomoni osmono‘par tog‘lar bilan o‘rab olinishi, o‘rnashgan axoli ilk tosh davridan etnik munosabatlar maydoniga aylangan (Selengur) , axoli soni oshgani sabab, tevarak atrofda iqtisodiy xududlarga yoyilish makoni bo‘lgan.

- Vodiyning geografik joylashishi tabiiy resurslarga unchalik boy bo‘lmasa xam ko‘kka ko‘tarilgan tog‘lar doimo iqtisodiy omillarni odamzot uchun tayyor xolatda bo‘lgan.

- Selengurlik ovchilarning bu yorug‘ olamga chiqqan yangi avlodlari tabiiy manbalar zahirasidan foydalanib tevarak atrofda o‘rnashib, o‘rta, so‘nggi, mezolit, neolit tarixiy davrlarda etnik jarayonlarni olib borgan.

- Mil.avv.III –II ming yilliklarda Farg‘ona vodiysida etnik jarayonlarda tub o‘zgarishlar yuz bergan.

- Mil.avv-gi II ming yillik birinchi yarmida Qozog‘iston xududi shimoli-sharqiy xududida Andronova qishlog‘ida o‘rnashgan ko‘chmanchi-chorvador qabilalar bir guruxi Toshkent vohasi Oxangaron vodiysida qolgan, ikkinchi guruhi esa Farg‘ona vodiysi markaziga kelib, maxalliy axoli bilan omuxtalashib “Chust” madaniyatiga asos solganlar.

- Bronza davri oxirgi bosqichida IX-VIII asrlarda Chust manzilgohi to‘rt tomoni o‘rab olingan, axoli soni oshganligi munosabati bilan Dalvarzin yodgorligi barpo qilib, u ham o‘z navbatida to‘rt tomoni paxsa va xom g‘isht (to‘g‘riburchak) tiklangan mudofaa devor o‘rab olgan. Shu tariqa, bronza davrda Farg‘ona vodiysida ikki madaniy meros yodgorliklari hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Баратов П. Ўзбекистон табиий географияси-Тошкент, “Ўқитувчи”, 1996.
2. Анорбаев А. Ахсикет-столица древней Ферганы-Тошкент: “Тафаккур» 2013.
3. Аширов А.Ўзбек маданиятида сув-Тошкент:”Академия” 2020.
4. Солиев А. Ўзбекистон географияси-Тошкент “Инновацион зиё”.2022.
5. Воронец М.Э. Археологические исследования Института исстории и археологии и музея истории АН Узбекской ССР на территории в 1950-1956 гг //Труды музея истории Узбекской ССР-Ташкент: 1954, вып-2.
6. Спришевский В.И. Чустская стоянка эпохи бронзы (Наманганская обл.раскопки 1953 г //СЭ-М:Наука, 1954, вып-3.
7. Спришевский Чустское поселение эпохи бронзы (раскопки 1955 //КСИИМК-М:Наука 1958-№ 71.
8. Заднепровский Ю.А. Дальверзинское селище //КСИИМК-М:Наука, 1957-С.50-57.
9. Ўзбекистон тарихи-Тошкент, 2023. Жилд 11.